

IEVADS

Rakstu krājuma atbildīgais redaktors *Dr. paed. Ilgonis Vilks*

Rakstu sērija “Zinātņu vēsture un muzejniecība” veltīta Latvijas Universitātē (LU) pārstāvēto zinātņu vēstures izpētei – gan atsevišķām zinātnes nozarēm un specialitātēm laika posmā no LU dibināšanas līdz mūsu dienām, gan zinātniskiem kolektīviem, institūtiem, katedrām, zinātniskām skolām un virzieniem, kā arī pazīstamiem LU mācībspēkiem un pētniekiem, viņu dzīvei, darbībai un ieguldījumam augstskolas attīstībā. Daļa rakstu atspoguļo zinātņu un tehnikas vēsturi Latvijā pirms LU nodibināšanas, ļaujot iepazīt arī to pamatu un saknes, no kurām izauga mūsu pirmā nacionālā augstskola. Mazāka, bet nozīmīga rakstu daļa veltīta muzejniecībai, tās metodikai, kolekciju apskatam, konkrētu zinātņu vēstures muzeju darbības atspoguļojumam.

Šis ir jau 14. laidieni LU Rakstu sērijai “Zinātņu vēsture un muzejniecība”. Ilggadējais rakstu krājuma sastādītājs medicīnas vēsturnieks Arnis Vīksna sniedz pārskatu par LU ikgadējās zinātniskās konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas norisi kopš 2001. gada. Aptuveni puse konferences sekcijā nolasīto ziņojumu pēc tam publicēti šajā rakstu sērijā. Savukārt pa nozarēm sakārtotu rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” satura rādītāju (2001–2014) A. Vīksna publicējis 2015. gada laidienā (LU Raksti. R., 2015, 809. sēj., 186.–199. lpp.).

Šajā laidienā aptvertas daudzas raksturīgas tēmas. Trīs raksti veltīti zinātņu un tehnikas vēsturei Latvijā pirms LU nodibināšanas. Sarma Kļaviņa dod ieskatu 19. gadsimta valodnieku F. Bopa, R. K. Raska, J. Grimma, A. Pota, A. Šleihera u. c. uzskatos par baltu valodām, to cilmi un radniecību ar citām indoeiropiešu valodām, polemikā par valodu grupas nosaukumu. Šo valodnieku darbus kā atspēriena punktu savas zinātniskās darbības sākumā izmantoja Jānis Endzelīns, kurš pats vēlāk kļuva par ievērojamu baltu valodnieku. Dzintars Mozgis un Inese Sviestiņa raksta par izcilu baltvācu ķirurgu Leo Bornhauptu, kurš 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ilgāku laiku aktīvi strādājis Rīgā, kā arī darbojies kā ārsts Angļu-būru karā Āfrikā, Krievu–japāņu karā, Pirmajā pasaules karā, Latvijas Atbrīvošanas cīņās un Bermontiādes laikā. Ilgonis Vilks, balstoties uz periodikas izpēti, sniedz izsmelšu informāciju par laika skaitīšanu Latvijas teritorijā 1899.–1923. gadā, kas var būt noderīga vēsturniekiem, jo laika skaitīšanas izmaiņas attiecīgajā teritorijā un periodā ir maz pētītas.

Četri raksti veltīti dažādu zinātņu nozaru attīstībai LU, parādot, kā šī attīstība atspoguļojas LU Rakstos un zinātnieku pētījumos. Raivis Bičevskis secina, ka filozofija bijusi pārstāvēta LU Rakstu izdevumos jau no to pirmsākumiem 1921. gadā. Ir publicēti gan atzītu profesoru raksti pirms Otrā pasaules kara, gan metodoloģijas apcerējumi padomju laikā, gan mēģinājumi iekļauties mūsdienu

pasaules filozofisko diskusiju un problēmu risinājumos jaunākajos LU Rakstu laidienos. Emīlijas Černovas un Līgas Āboltiņas raksta mērķis ir apzināt pirmsskolas pedagoģijas tematiku LU Rakstos. Dažādie posmi (starpkaru periods, padomju periods, laiks pēc Latvijas neatkarības atgūšanas) iezīmē laikmetam raksturīgās politiski ekonomiskās un sabiedrības attīstības tendences, kas atspoguļojas pirmsskolas pētījumu saturā un nosaka pirmsskolas pedagoģijas domas attīstību. Ilgonis Vilks sniedz pārskatu par astronomiskajām publikācijām LU Rakstos. Publikāciju vēsture lielā mērā atspoguļo astronomijas vēsturi Latvijā 20. gadsimtā. Pēc auglīgā starpkaru perioda gandrīz visi LU astronomi emigrēja 1944. gadā. Pēc kara viņus aizstāja jauna astronomu paaudze, kad atkal tika piedzīvots ražīgs zinātniskās darbības periods. Arī Jēkabs Raipulis raksta par politisko notikumu un valdošās ideoloģijas ietekmi uz zinātni, šajā gadījumā – ģenētiku. Grūts periods ģenētikas pētījumos Latvijā bija pēc Otrā pasaules kara, kad vadošie LU docētāji bija emigrējuši un ģenētika kā ideoloģiski kaitīga zinātne bija aizliegta. Vēlāk LU atjaunojās gan ģenētikas pasniegšana, gan pētījumi un praktiskā izmantošana.

Rakstu krājuma lielākā daļa veltīta LU mācībspēkiem, kas darbojušies dažādās jomās – medicīnā, farmācijā, ķīmijā, mineraloģijā, arhitektūrā, inženierzinātnēs, arī militārajā jomā. Arnis Viksna izpētījis, ka vairāki 17. gadsimtā dibinātās Vācu dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* locekļi ir bijuši ar Latviju saistīti zinātnieki, tai skaitā trīs LU Medicīnas fakultātes mācībspēki: farmakologs Cēzars Amslers, tiesu mediķis Ferdinands Neireiters un patologanatoms Romans Adelheims. Ilgars Grosvalds un Irēna Berga pievērsušies Eduardam Svirlovskim, kurš bija viens no augstākās farmācijas izglītības ieviesējiem Latvijā. Viņš īpaši pievērsās farmakognozijai, kas pēta augu un dzīvnieku valsts vielu izmantošanu ārstniecības drogu pagatavošanā. E. Svirlovskis LU nodibināja Farmakognozijas katedru un no 1920. līdz 1949. gadam bija tās vadītājs. Farmācijas vēsturei veltīts arī Elviga Kabuča, Intas Vegneres, Ingūnas Cīrules un Ievas Pīgoznes raksts. 2016. gadā tika atzīmēta farmācijas maģistra Viktora Šķiltera 120. gadskārta, kurai par godu izveidota izstāde Farmācijas muzejā. Raksts izseko galvenajiem Viktora Šķiltera dzīves faktiem, sniedz pārskatu par viņa zinātniskajiem darbiem un raksturo viņam veltīto Farmācijas muzeja ekspozīciju.

Uldis Alksnis un Ilgars Grosvalds raksta par koloīdķīmijas aizsācēju Latvijā Aleksandru Janeku, kurš Latvijas Universitātē strādājis no 1919. līdz 1944. gadam un šajā laikā publicējis vairākas ķīmijas mācību grāmatas. Pēc emigrācijas Otrā pasaules kara laikā A. Janeks strādāja ASV. Ilgara Grosvalda, Māra Rudzīša un Angelīnas Zabeles raksts veltīts Borisam Popovam, vēl vienas jomas – mineraloģijas un petrogrāfijas – iedibinātājam LU. Viņš publicējis nozīmīgus darbus par sfērrokristāliem un izstrādājis praktisko darbu metodiku kristalogrāfijā, mineraloģijā un petrogrāfijā. Pie B. Popova mācījušies daudzi studenti, kas vēlāk kļuvuši par zinātniekiem.

Karīna Horsta analizē divas arhitekta Ernesta Štālberga projektētās sanatoriju ēkas. Neskaitot aktīvu pedagoģisko darbu LU Arhitektūras fakultātē, E. Štālbergs radījis tādus hrestomātiskus Latvijas arhitektūras objektus kā LU Lielā aula un Brīvības pieminekli. Viņa projektētās sanatorijas “Talija” un “Gaujaslīči” iezīmē krasi atšķirīgus arhitekta profesionālās darbības posmus un stilus. Vēsma Klūga analizē LU Bibliotēkas krājumā atrodamos dzelzsbetona konstrukciju speciālista, vairāku

tiltu autora Artura Tramdaļa darbus, kas izdoti laika posmā līdz 1945. gadam. Rakstā sniegtas arī ziņas par A. Tramdaļa komandējumiem uz Vāciju un Šveici, kur viņš pētīja jaunākos atklājumus par betona izmantošanu būvniecībā.

Tēmu par LU mācībspēkiem zināmā mērā turpina Guntas Marihinas raksts par advokātes un pedagoģiskās darbinieces Lidijas Krastiņas darbību un saistību ar Latvijas Universitāti. L. Krastiņa ir viena no pirmajām latviešu sievietēm, kas ieguva juridisko izglītību LU, taču turpmāk darbojās kā privātskolas pedagoģe. Ne-parasts liktenis bijis Latvijas armijas virsniekam Oto Ūdentiņam, par kuru raksta Indulis Zvirgzdiņš. Otrā pasaules kara laikā, kad liela daļa agrāko Latvijas armijas virsnieku atradās apcietinājumā, O. Ūdentiņš bija pasniedzējs Kara akadēmijā Maskavā, bet pēc kara vadīja Kara katedru un militāro apmācību LU.

Šajā laidienā atbilstoša uzmanība pievērsta muzejniecībai, ko pārstāv trīs raksti. Astrīda Cīrule un Valdis Gavars raksta par ievērojamā latviešu literāta un politiķa Jāņa Raiņa vasarnīcu Jaundubultos, kur J. Rainis dzīvoja 1904.–1905. gadā. Pēc došanās trimdā uz Šveici J. Rainis vasarnīcu pārdeva. Padomju laikā tajā atradās pionieru nometne, pēc tam kādu laiku ēka bija pamesta. Tagad vasarnīca tiek atjaunota, iekārtojot tajā Raiņa un Aspazijas memoriālo istabu. Vijas Hodi-revas raksts veltīts mineraloģiskās kolekcijas izpētei, kuru 2015. gadā no Latvijas Lauksaimniecības universitātes pārņēma LU Ģeoloģijas muzejs. Tā kā kolekcija, kurā ir ap 900 paraugu, ietver daudz minerālu, tai skaitā reti sastopamus, paveras iespēja LU Ģeoloģijas muzejā izveidot nozīmīgu minerālu etalonkolekciju. Andris Piterāns un Uģis Piterāns izvērsti aplūko LU Zooloģijas muzeja vēsturi, sākot no tā izveides 1920. gadā līdz mūsdienām. Muzeja attīstību tieši vai netieši sekmējuši daudzi izcili zooloģi, kas strādājuši ar muzeju saistītās institūcijās, vai arī muzejā glabājas viņu savāktās kolekcijas. Daudzi no šiem zinātniekiem savas zināšanas nodevuši LU studentiem, kuri paši vēlāk kļuvuši par pasniedzējiem un zooloģiem. Ilga Mantiniece raksta nevis par muzeju, bet gan par LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas veidošanos. Ja 1919. gadā bibliotēkā bija tikai 350 grāmatas, tad 20 gadus vēlāk to skaits sasniedza vairāk nekā 40 tūkstošus. Rakstā galvenokārt aplūkoti bibliotēkas krājuma veidošanās pirmie gadi.

Kā redzam, LU Rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” 14. laidieni ir ļoti daudzveidīgi un neapšaubāmi būs noderīgi dažādu dabaszinātņu un humanitāro zinātņu nozaru studentiem, speciālistiem un vēsturniekiem.